

SOCIOLINGÜÍSTICA I INTERDISCIPLINARIETAT

Les ciències de la comunicació i la recerca intercultural

Gentil PUIG i MORENO

1. Introducció

Voldria recordar, primer de tot, un paper d'Aracil publicat l'any 1974, titulat *Les etapes epistemològiques de la recerca sociolingüística*¹ on va ser ell, novament, l'introduïdor del concepte d'epistemologia aplicada a la sociolingüística catalana entès més aviat com a estratègia metodològica i científica que no pas com a ciència del coneixement o bé com a coneixement de les ciències.

Recordo que proposava quatre etapes (epistemològiques) de la recerca en les quals introduïa la teoria dels conjunts de la matemàtica moderna i de la cibernetica. Aquestes etapes eren les següents:

- 1a. etapa: selecció i estudis de casos
- 2a. etapa: del cas concret a l'abstracció
- 3a. etapa: la família de tipus (tipologia)
- 4a. etapa: els grafs o trajectòries (hipòtesi i acció)

Les etapes mencionades per Aracil són, segons la nostra opinió, més aviat una cronologia de la recerca que no pas una teoria epistemològica de la sociolingüística que, sens dubte, al cap de vint anys ha acabat, malgrat tot, consolidant-se, però sobretot diversificant-se.

De fet, ell mateix comentava humorísticament que, en aquells moments, la sociolingüística era com un *donut* perquè li mancava encara un centre dur, és a dir una teoria pròpia i coherent.

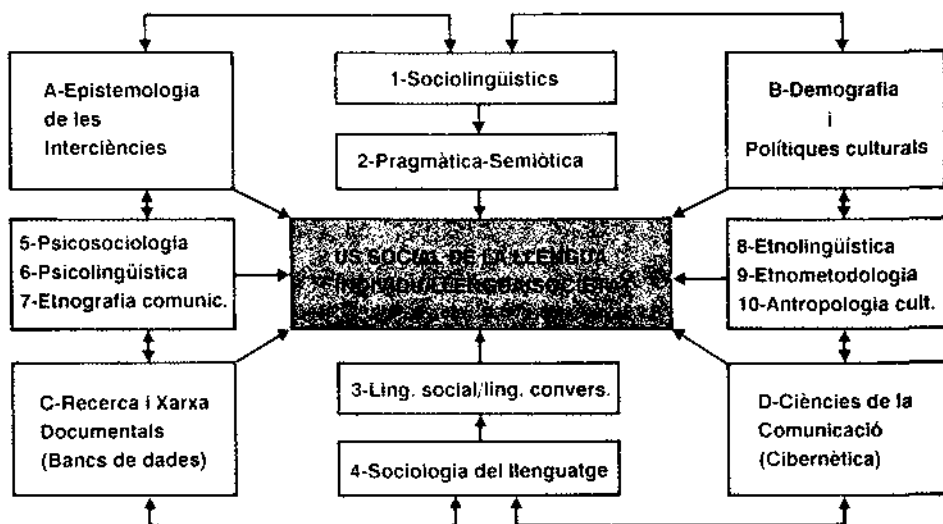
2. Canvis en la sociolingüística catalana

La primera reflexió que caldria fer i aprofundir seria la següent: si girem un instant la mirada cap a la problemàtica de la sociolingüística dels anys 70-80, ens adonem del canvi i del desplaçament considerable amb la situació de la sociolingüística actual. La diferència de situació global de la normalització explica una part del canvi; l'altra part, caldria atribuir-la a una maduració del procés epistemològic seguit. El canvi i la diversificació de temàtiques d'estudi de l'ús del llenguatge són considerables, i també ho són els conceptes teòrics utilitzats per a estudiar les noves temàtiques, com poden ser, per exemple:

1. Les noves perspectives de la planificació i/o política lingüístiques.
2. L'estandardització i relació amb els estàndards.
3. La terminologia científica i tècnica; cultivació de l'idioma.
4. Els canvis d'actituds psicolingüístiques i processos identitaris.
5. Els processos de canvi social i la nova dimensió dels conflictes.
6. La recerca documental i la incorporació a les xarxes internacionals.

La llista pot incloure altres camps de la recerca sobre l'ús de la llengua tan importants com alguns d'aquests, però el més significatiu és que el seu tractament ja no pot ser ara estrictament i únicament *sociolingüístic* sinó que ha de ser i de fet ja és actualment *interdisciplinari*, *pluridisciplinari*.

L'eixamplament del camp d'observació de l'ús lingüístic i de la variació lingüística és actualment considerable; l'esquema següent voldria contribuir a clarificar-ho. Cal interpretar-lo com un intent d'apropament sistemàtic.

Un objecte social i simbòlic comú com és la llengua és, doncs, de fet, sotmès a l'anàlisi diferencial i complementària no solament de certes interciències socials centrades en l'ús lingüístic (d'1 a 4), sinó també d'interciències veïnes (de 5 a 10) i, a més, també és objecte d'estudi d'altres camps de recerca (A, B, C, D,) sense els quals tota visió sistemàtica i globalitzadora quedaria segurament coixa. Admetem, amb tot, que s'hi poden fer modificacions; la globalització era, però, necessària.

3. Interdisciplinarietat i ús social de la llengua

Una segona reflexió és la constatació no pas exactament del desplaçament de la sociolingüística, sinó de la multiplicació dels enfocaments de les interciències socials; és a dir, el nou protagonisme de certes especialitats i disciplines que provenen de:

1. La pragmàtica i la semiòtica. (Trobada de Perpinyà, 1984).
2. La lingüística enunciativa i/o conversacional. A. Culioli, 1983.²
3. La psicologia social i la psicociologia. Maisonneuve, 1980.³
4. L'etnolingüística. SELAF, Sèvres, 1985.⁴
5. L'etnometodologia. (H. Garfinkel, 1967).
6. L'antropologia cultural. (C. Camilleri, 1985).
7. Les ciències de la comunicació. (Grup de Palo Alto, 1981).
8. Les ciències documentals. (Xarxes i bancs de dades).
9. La recerca intercultural. (ARIC, IAIE, IACCP).

Caldría potser diferenciar mínimament el que generalment s'entén per aquestes disciplines. Ho farem, de moment, per a l'etnometodologia, per a l'etnografia de la comunicació i per a la pragmàtica.

L'etnometodologia és una branca de la sociologia que tracta d'estudiar com la gent entén i organitza les activitats de la vida quotidiana. Estudia les relacions establertes entre les persones i com es desenvolupen les interaccions socials entre elles. Els etnometodòlegs han analitzat

temes tan diversos com les relacions entre els nens i els adults, les entrevistes i el mateix qüestionament, les converses telefòniques i els torns de paraula. El llenguatge no els preocupa massa; al contrari, els interessa l'ús que es fa del llenguatge en la vida quotidiana. Els especialistes més coneguts són H. Sacks,⁵ H. Garfinkel.⁶

Per contra, l'*etnografia de la comunicació* estudia la relació existent entre el llenguatge, la cultura i la societat. No estudia el llenguatge aïlladament, sinó sempre implicat en un escenari social i/o cultural. Analitza, per exemple, com els membres de qualsevol grup o comunitat es comuniquen entre ells i com les relacions socials entre les persones afecten el tipus de discurs o de llenguatge utilitzat. L'etnografia de la comunicació ha estat desenvolupada pels antropòlegs i lingüistes nord-americans: J.J. Gumperz⁷ i Dell Hymes.⁸ Aquesta perspectiva de recerca ha tingut una certa influència en la sociolingüística i en la lingüística aplicada.

També seria convenient —ara que sembla tenir una certa embranzida amb la creació d'un grup de recerca i la celebració d'un congrés internacional a Barcelona l'any 1990— de definir breument (i això sempre és un perill...) la *pragmàtica*. És una lingüística de la comunicació, un lingüística tant de l'emissor com del receptor, més que no pas del missatge formal en si mateix. Parteix dels treballs dels filòsofs del llenguatge: de C.S. Peirce,⁹ fundador de la semiòtica moderna, a Wittgenstein,¹⁰ filòsof ben conegut, i de J.L. Austin¹¹ a J.R. Searle¹² que fan una reflexió sobre les relacions entre llenguatge, pensament i acció.

Segons Austin, tota enunciació tendeix a realitzar o complir alguna finalitat precisa. Dóna la definició, sempre delicada, d'*acte de parla* com una actualització i realització de les potencialitats de la llengua en una instància precisa de comunicació. Per a Austin, *dir* és sempre *fer*, i, segons ell, conté tres aspectes:

—la *locució* en si mateixa, que és la producció d'enunciats que respecten les regles gramaticals

—la *perlocució*, que és l'efecte produït pel fet de dir (paraula seguida d'acció)

—i, finalment, la *ilocució*, que és l'acte produït tot parlant (pel fet mateix de parlar). La paraula té aquí un valor simbòlic; i és precisament aquí on s'arrela el que ell anomena els *verbs performatius*.

Aquesta anàlisi, que parteix de la filosofia del llenguatge, convergeix alhora amb les teories d'anàlisi del discurs, i interessa també la sociolingüística (etnografia de la comunicació) en la mesura que introdueix l'anàlisi de les condicions concretes de realització de la llengua (espacials, temporals, psicològiques, sòcio-culturals, simbòliques).

Algunes de les interciències citades més amunt, que ja existien els anys 70, s'han desenvolupat considerablement aquests últims 20 anys. La constatació del gran nombre d'enfocaments diferents sobre el mateix fenomen col·lectiu, l'ús social de la llengua, no ens ha de conduir a la conclusió que existeix un *desplaçament* objectiu o afebliment de la sociolingüística, sinó més aviat al contrari. L'ús lingüístic, la variació lingüística i la lingüística interaccionista han merescut l'atenció d'un gran nombre de disciplines socials diferents, però sens dubte complementàries.

El fet que existeixin tants enfocaments diferents pot explicar més fidelment els fenòmens que no pas des d'una única òptica encara que aquesta sigui globalitzadora com la sociolingüística. D'altra banda, aquesta mateixa pluralitat fa possible un enriquitment epistemològic per a cadascuna de les interciències, incipient en els anys 70, molt més precis i diversificat actualment.

També és cert que no totes les disciplines entenen la mateixa cosa per un mateix concepte. Per exemple, conceptes com els d'*actitud*, de *comportament*, de *representació* o d'*identitat*, seran entesos segons uns angles diferents segons els entenguin i els defineixin un psicòsocioleg, un sociolingüista o bé un antropòleg. Aquest és, malgrat tot, segons la nostra opinió, un inconvenient menor, i potser caldrà admetre que no poden existir definicions globals i ahistòriques del mateixos conceptes.

Tornant ara al Grup Català de Sociolingüística i a la seva producció dins la seva revista *Treballs de Sociolingüística Catalana* —i un cop tancat un primer decenni— podem afirmar que, en el conjunt dels estudis presentats, alguns treballs són ja inspirats per la *interdisciplinarietat*, d'altres tampoc no són estrictament estudis de sociolingüística, sinó que són realitzats a partir

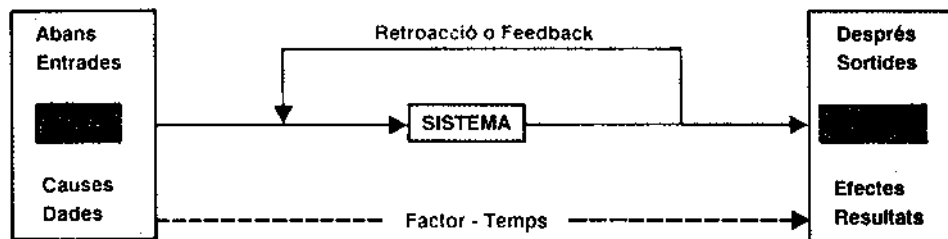
de disciplines veïnes com la sociologia, la psicociologia, l'antropologia, l'etnometodologia, la psicolingüística, etc. I és bo que hagi estat així: demostra un cert grau d'obertura del mateix GCS cap a altres disciplines d'investigació, per la qual cosa només ens podem felicitar.

Abans d'acabar, voldríem presentar unes perspectives d'estudi sobre l'ús de la llengua no estrictament sociolingüístiques, com són: les *ciències de la comunicació* i la *recerca intercultural*.

4. Les ciències de la comunicació (el grup de Palo Alto)

Caldria partir de les recerques de Norbert Wiener¹³ que va publicar *Cybernetics* l'any 1948 sobre la teoria matemàtica de la comunicació i del *feedback* o retroacció, que serà per a aquest investigador nord-americà la clau de volta de la cibernètica: ciència de la comunicació i de la informació.

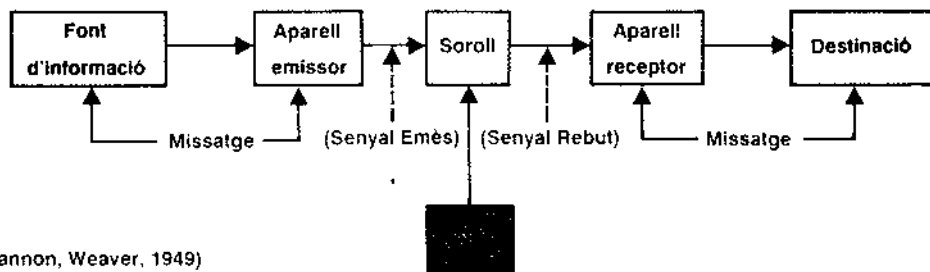
A partir de la idea de la retroacció, ja no es poden explicar, segons ell, els fenòmens de forma lineal, sinó amb processos que es retroalimenten ells mateixos. Cada efecte retroalimenta la seva pròpia causa. Tot procés es pot explicar a partir d'esquemes *circulars* que introdueixen la noció de sistema segons el gràfic següent:

(N. Wiener, 1948)

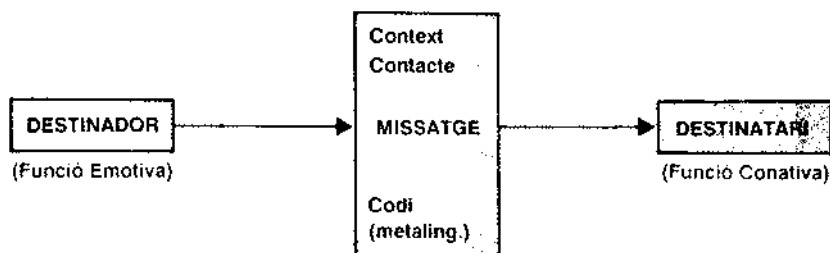
De fet, el projecte cibernètic és més aviat una forma de procedir i/o de pensar més que no pas una nova teoria. Introdueix fonamentalment les nocions de sistema i de retroalimentació —o retrodinamització—; és a dir, d'una sistemàtica dinamitzadora. Un sistema serà per a Wiener, un conjunt d'elements en interacció i les interaccions són, segons aquest autor, de naturalesa no aleatòria.

Malauradament, aquest plantejament dinàmic va quedar estranyament reduït per la teoria de la *transmissió* de l'enginyer C. Shannon,¹⁴ sobre la *telefonía* (1949) a una visió purament lineal. La clau de volta del sistema lineal de Shannon és el concepte d'*informació* matemàtica i estadística independentment de la seva pròpia significació. Tracta d'explicar com pot passar la informació d'un punt A a un punt B, malgrat la distància i el soroll, segons l'esquema següent:

(Shannon, Weaver, 1949)

La influència d'aquest esquema, simplista però eficaç, va ser considerable sobre les ciències socials, sobretot sobre la lingüística. L'analogia entre l'esquema de Shannon i el que va proposar el lingüista Roman Jakobson¹⁵ l'any 1960, a partir d'una reflexió molt anterior de Bühler (1930), és sorprenent:

(R. Jakobson, 1960)

Notem que, en el plantejament de R. Jakobson, s'evacua la noció d'informació de la teoria de la comunicació de Shannon i, per contra, es conserven els aspectes més tècnics i la forma més general de l'esquema, és a dir, dues, tres o quatre capes relligades per unes fletxes dirigides d'esquerra a dreta. El que podem demanar-nos és per què aquest esquema tan senzill ha esdevingut el model de la comunicació de les ciències socials als Estats Units i a Europa, i, més particularment, la base de la teoria de la comunicació dels lingüistes: el famós *face to face*.

S'han fet moltes crítiques i retrets i s'han proposat modificacions a aquest esquema, però sempre s'ha conservat la parella emissor/receptor, cosa que, de fet, no s'allunya fonamentalment del model telegràfic/telefònic de la comunicació, que representa una simplificació mecanicista i estrictament lineal del fet comunicatiu.

Al contrari, el model de la *nova comunicació* proposat pel Grup de Palo Alto, serà molt diferent. L'antropòleg nord-americà Gregory Bateson¹⁶ i un equip de psiquiatres, Don Jackson¹⁷ i Paul Watzlawick,¹⁸ van tractar de definir, entorn dels anys 60-70, aquest nou model a partir d'unes experiències, a primera vista, tan estranyes com insòlites, sobre els diàlegs d'un ventríloc amb els seus ninots, i la comunicació *desviant* patològica d'un esquizofrènic amb els seus familiars.

D'altra banda, els antropòlegs i lingüistes Ray Birdwhistell¹⁹ i Edward T. Hall²⁰ tracten d'incorporar l'estudi de la gestualitat (*kinèsica*) i de l'espai interpersonal (*proxèmica*), i fins i tot el llenguatge silenciós, a un esquema global de la comunicació que no menystingui o ignori els sistemes de comunicació no verbals.

Aquest grup inicial s'ha enfortit entre els anys 1965 i 1975 i no ha esdevingut una xarxa institucional com molts d'altres, ans més aviat una xarxa intel·lectual, teòrica i metodològica, anomenada humorísticament *el col·legi invisible* (invisible per als altres i sobretot per a les institucions acadèmiques). Avui, existeix als Estats Units una nova generació d'investigadors que continua i aprofundeix aquesta perspectiva de recerca de la comunicació anomenada *orquestral*, és a dir, multidireccional i multifacètica, oposada a la comunicació lineal, mecanicista del *cara a cara*.

A Catalunya, alguns especialistes com Jordi Berrio, Domènec Bernardó i Josep Gifreu treballen, d'alguns anys ençà, principalment sobre la comunicació mediàtica (els mitjans de comunicació de masses i la relació amb l'ús lingüístic), més que no pas en direcció de les ciències socials com ho fan, i ho acabem d'indicar més amunt, als Estats Units. I és segurament una llàstima que aquesta perspectiva d'estudi no s'hagi difós més entre nosaltres.

5. La recerca intercultural

Pel que fa a la *recerca intercultural*, aquesta perspectiva es va plantejar amb força també als Estats Units cap als anys 70, i després a Europa, a causa de l'augment de la població escolar immigrada provinent de les *minories ètniques*.

Tot va començar per la recerca d'una pedagogia adaptada a la diversitat cultural, a les diversitats culturals de les minories ètniques enfront de la cultura de la societat receptora i dominant. El mateix Consell de l'Europa ha publicat el resultat del seu *Projecte núm. 7*²¹ precisament sobre les qüestions de «L'educació dels nens dels treballadors migrants» i sobre «La cultura immigrada dins la societat en canvi». El primer objectiu de l'educació pluricultural ha estat igualar les possibilitats educatives dels alumnes culturalment diferents.

Als Estats Units es va llençar la idea de l'ensenyament compensatori, és a dir, compensar els retards, els dèficits escolars dels nens socialment, culturalment *perifèrics* i *retardats*. Hi hagué una multiplicitat d'accions i de propostes que ben aviat van ser considerades com un fracàs no tant escolar com pedagògic. Un segon moviment va tendir a valoritzar més la diferència cultural com a font d'enriquiment davant l'etnocentrisme inspirat per l'ensenyament compensatori. Calia oposar-se a la jerarquització de les llengües i de les cultures i optar per una educació de la diferència: una *educació intercultural*, *inter* com a espai de la importància del funcionament en la diversitat, reconeixement de les interaccions que intervenen alhora en el si d'una mateixa cultura i entre les cultures.

És ben clar que aquesta nova perspectiva d'anàlisi i de treball posa en dubte i/o en crisi molts conceptes i actituds que son resultat del consens nacional, social, cultural i lingüístic. El mateix concepte de *comunitat lingüística*²² ha sofert un canvi i un desplaçament considerable en el si de la lingüística i gràcies a la sociolingüística. Però, a més, l'*educació intercultural*²³ denuncia i combat els fonaments tradicionals i privilegiats de l'etnocentrisme i de la xenofòbia. Per aquest mateix motiu, l'educació intercultural pot despertar molt sovint tot el substrat d'actituds passionals gairebé patològiques del racisme, que no tenen, evidentment, res a veure amb les actituds científiques.

Tot aquest entrellat d'actituds i creences fa que els psicòlegs siguin els que han ocupat amb més fervor i contundència el camp de la recerca de la interculturalitat. De fet, és un terreny d'estudi molt propici a la recerca pluriinterdisciplinària, i, per això mateix, tant els sociòlegs, els antropòlegs, com els psicòlegs poden i han de col·laborar-hi. Potser els més interessats —no els més nombrosos— siguin els especialistes de l'*antropologia cultural*,²⁴ tenint en compte que aquesta disciplina reuneix el conjunt de les ciències de l'home (*antropos*) i també les ciències d'estudi de les cultures; tracta d'entendre i d'explicar els fenòmens culturals en relació amb els comportaments col·lectius i individuals; és, en aquest sentit, un intent i un exemple de síntesi interdisciplinària. En aquest camp de recerca, els psicociòlegs i els sociolingüistes també han de dir-hi la seva. De fet, el camp de la variació lingüística analitza les causes, conseqüències, actituds i representacions, davant als canvis lingüístics i culturals. En conseqüència, l'aportació de la sociolingüística pot ser molt valuosa.

Tornant a la recerca intercultural, indiquem ara alguns aspectes importants del camp que cobreix:

1. Actituds, llengua, cultura i canvi social
2. Resistències sòcio-culturals al canvi social
3. Contactes i conflictes interètnics (xocs culturals)
4. Dinàmica de les relacions intergrupals, interètniques
5. Llengua, cultura i apropiació territorial
6. Processos de marginació social, lingüística i cultura
7. Integració de les minories culturals
8. Bilingüisme, multilingüisme i conflictes lingüístics
9. Recerca identitària de les segones generacions d'immigrants

10. Formació i educació interculturals i antiracistes, i pels drets humans

11. Aprenentatge de les segones llengües en situació d'immersió

Ja es pot constatar només amb els títols d'aquests aspectes de la recerca intercultural que poden ser tractats a partir de ciències molt diverses com, per exemple, la psicociologia, la psicolingüística, la sociolingüística, l'antropologia cultural, la sociologia o, encara, la psicopedagogia, segons es tracti d'un tema o d'un altre. En tot cas, el mateix camp de recerca reclama prioritàriament un apropament interdisciplinari.

D'altra banda, molts d'aquestes temes són d'una actualitat *brûlante*, urgent, com ho posen en relleu, per exemple, els conflictes interètnics de Santa Coloma de Farners, del Maresme o de Ripollet, o també d'una forma diferent, els estudis sobre la integració lingüística i cultural i la recerca indentitària dels joves andalusos nascuts a Catalunya (segones generacions), o bé encara el tema que comença a ser estudiat dels programes d'immersió per a l'ensenyament del català a pre-escolar. Tots aquests són temes que tenen, en l'etapa actual, una importància cabdal per processos sociolingüístics en curs. Ara que els conflictes lingüístics semblen apaivagar-se, ara que l'estandardització del català es consolida i que la política lingüística sembla orientar-se vers una nova fase de normalització, és possible i necessari analitzar i resoldre els nous reptes socio-culturals, interculturals, que la nostra societat té plantejats.

La recerca intercultural, feta a partir de la interdisciplinarietat fecunda entre la psicociologia, la sociolingüística, l'antropologia cultural i l'etnometodologia, és molt prometedora, tant pel que fa a la investigació com a la relació amb la praxi social dels grups de professionals socio-culturals que les nostres institucions haurien de començar a formar per enfrontant-se a una demanda social que serà, amb la perspectiva del mercat únic europeu de 1992, sense cap mena de dubte, cada vegada més forta.

Perpinyà, maig de 1989

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Aracil, L.V., 1982, *Papers de sociolingüística*, Col. Els Orígens, Edicions La Magrama, Barcelona.
2. Culioli, Antoine, 1983, *Valeurs aspectuelles et opérations énonciatives*, Editions de l'EHESS, Paris.
3. Maisonneuve, Jean, 1980, *Introduction à la psychosociologie*, Editions PUF, Paris.
4. Thomas, Jacqueline, 1985, *Linguistique, ethnologie, ethnolinguistique*, SELAF, Paris.
5. Saks, H. 1972, On the analysability of stories by children, in Gumperz and Hymes, Washington.
6. Garfinkel, H., 1967, *Studies in ethnomethodology*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
7. Gumperz, J.J., 1964, *The ethnography of communication*, American Anthropological Association 99, part 2, Washington, D.C.
8. Hymes, Dell, 1962, *The ethnography of speaking*, in Gladwin and Sturtevant.
9. Peirce, Ch.S., 1932, *Collected Papers*, Cambridge.
10. Wittgenstein, L.J., 1921, *Tractatus logico-philosophicus. Las filosofías de Ludwig Wittgenstein*, Ediciones Oikos-Tau, Barcelona, 1966.
11. Austin, J.L., 1962, *How to do things with words?*, Oxford University Press.
12. Searle, J.R., 1979, *Expression and Meaning*, Cambridge University Press.
13. Wiener, N., 1948, *Cybernetics, or Control and Communication in the Animal and the Machine*, Hermann Ed., Paris.
14. Shannon, C.E., 1949, *The mathematical theory of communication*, Univ. of Illinois Press, Urbana, Illinois.
15. Jakobson, R., 1963, *Essais de linguistique générale*, Les Editions de Minuit, Paris.
16. Bateson, G., 1965, Information et codification, in Lévy A. *Psychologie Sociale*, Dunod Editeur, Paris.
17. Jakson, D., 1968, *Therapy, Communication and Change*, Palo Alto, Science and Behaviour Books, 1968.
18. Watzlawick, P., 1978, *The Language of Change. Elements of Therapy Communication*, Basic Books, New York.
19. Birdwhistell, R., 1970, *Kinesics and Context. Essays on Body Motion Communication*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.
20. Hall, E.T., 1974, *Handbook for proxemic research*. American Anthropological Association, Washington D.C.
21. Consell d'Europa, 1987, *Project núm. 7 du C.D.C.C.*, «L'éducation et le développement culturel des migrants», 1. L'interculturalisme: théorie et pratique. 2. Interculturalité et Education, Estrasburg.
22. Puig, G., 1988, «Reflexions sobre llengua i identitat», dins *Treballs de Sociolingüística Catalana*, 7, Ed. 3 i 4, València.

23. Eiram (Equip de Recerca i d'Actuacions Interculturals i sobre Multilingüisme), 1988, Barcelona.
24. Camilleri, C., 1985, *Anthropologie culturelle et éducation*, UNESCO, Delachaux et Niestlé, Presses Centrales, Lausana.